

Eén volk, één taal.

Nationalisme en taalwetgeving in Frankrijk vanaf 1670 en in de geannexeerde Zuidelijke Nederlanden (1795-1813). III

Herman VAN GOETHEM

III. DE VERFRANSING IN HET GEANNEXEERDE VLAAMS-BELGIË¹³⁶

Toen België op 1 oktober 1795 door Frankrijk werd geannexeerd, was het al sinds enige tijd bezet door de republiek. Nu werd het land zonder meer Frans grondgebied, een deel van Frankrijk, zodat ieder onderscheid met de rest van het nieuwe vaderland moest worden opgeheven. De oude staatsstructuur moest geheel verdwijnen en vervangen worden door wat reeds in Frankrijk bestond. In die lijn werden administratie, recht en rechtbanken uit het Ancien Régime opgeheven en Franse import kwam in de plaats.

De taal van de documenten is het meest opvallende formele verschil tussen de gerechtelijke archieven van de nieuwe, in 1795-96 opgerichte rechtbanken en die uit het Ancien Régime.

Vóór de annexatie was in het huidige Vlaanderen de volkstaal de taal van de rechtspraak gebleven. De enige uitzondering was de hoogste rechtbank in de Zuidelijke Nederlanden, de Grote Raad, alwaar de magistratuur in de 18de eeuw gaandeweg de schriftelijke rechtspleging verfransde. Maar in de Raad van Vlaanderen, de Raad van Brabant, de hoogste rechtbanken in het graafschap Loon en a fortiori overal in de lagere rechtbanken verliep de rechtspraak tot op het einde van de 18de eeuw in de taal van de rechtsonderhorige.

De nieuwe rechtbanken daarentegen gebruikten enkel het Frans. De uitzonderingen waren marginaal. In strafzaken was er alleen een overgangperiode voor de processen-verbaal tot opsporing en vaststelling van misdrijven. Aanvankelijk waren die hier en daar nog in de volkstaal, wat vanuit rechtstechnisch standpunt begrijpelijk is. De verklaringen van getuigen en verdachten maakten in die periode vrijwel het enige bewijsmiddel uit, en een aantal gerechte-

136. In dit hoofdstuk zijn enkele alinea's waarin geen voetnoten opgenomen worden. Het betreft telkens de verkorte samenvatting van een hoofdstuk uit onze doctoraatsverhandeling *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht (1795-1935)*, die we op 9 oktober hopen te verdedigen. Hierin zal de lezer meer uitvoerige gegevens vinden.

lijke ambtenaren schrok er voor terug om in het Frans te noteren wat in het Nederlands werd verklaard ; want ze waren met die techniek nog niet vertrouwd en vreesden minder nauwkeurig te zullen zijn. In burgerlijke zaken was alles Frans, behoudens bij een aantal vrederechters die in de eerste maanden of jaren soms wel eens Nederlandse akten en vonnissen opstelden. De breuk met het Ancien Régime was dus enorm.

Vanwaar die zo fundamentele ommekeer ? Dat kan niet zonder meer worden verklaard door te verwijzen naar de toenmalige taalpolitiek in het huidige Frankrijk. Want in de meeste niet-Franstalige gebieden waren de instellingen al sinds generaties verfranst, vaak zelfs sinds een eeuw of meer. Het gebruik van de Franse taal na de revolutie stond er niet in tegenstelling met het verleden, integendeel.

Ook een vergelijking met de Elzas gaat niet op. Een aantal koninklijke rechtbanken heeft er tot aan de opheffing in 1791 het Duits gebruikt — een situatie die meer vergelijkbaar was met Vlaams-België —, maar we hebben vastgesteld dat de nieuwe instellingen er gedurende jaren niet zo diepgaand waren verfranst. Zo werd de volkstaal gebruikt voor de beslissingen van de Jury d'accusation in het arrondissement Saverne, en dit was ook het geval te Wissembourg voor de vonnissen van de Tribunal civil en — in 1803 ! — in een gans assisendossier uit Straatsburg. Het waren zaken die hun gelijke niet kenden in Vlaams-België. In de Elzas kon tot in de hoogste rechtbanken het Duits gebruikt worden voor de schriftelijke procedures, maar in Vlaams-België was er voor het Nederlands enkel ruimte op het laagste niveau voor de rechtspleging.

De verfransing van de instellingen in Vlaanderen moet niet worden verklaard door te verwijzen naar Frankrijk. Ook in Vlaams-België is de invoering van de Franse taal het werk geweest van plaatselijke revolutionairen. Maar interne factoren van politieke aard in de geannexeerde departementen zelf waren de oorzaak van het zo abrupte en volledige karakter van de verfransing.

De organieke wetgeving inzake het nieuwe, op te richten gerechtelijke apparaat werd in de „*neuf départemens réunis*” kort na de annexatie uitgevaardigd door de Franse vertegenwoordigers Pérès en Portiez de l'Oise. Een van hun opdrachten was het opzetten van een nieuwe gerechtelijke organisatie door het invoeren van de Franse rechtbanken in België. Zij zouden enkel het wettelijk kader uitwerken, terwijl hun opvolger Bouteville vanaf december 1795 de geschikte krachten moest vinden om de instellingen te bemannen.

Er zijn weinig documenten voorhanden over het verblijf en de activiteiten van Pérès en Portiez te Brussel. Over de voorbereiding van de door hen uitgevaardigde wetgeving weten we niets.

De rechtspleging in burgerlijke zaken werd geregeld door een basisdecreet van 2 frimaire jaar IV (23 november 1795). In een hoofdstuk over de bevoegdheden van de Tribunaux civils, bepaalde § IX-2 :

*„L'on plaidera nécessairement en langue française, devant les tribunaux des départements réunis à la république par le décret du 9 vendémiaire dernier (1 oktober 1795), et les jugements y seront rendus dans la même langue, conformément à la loi française”*¹³⁷.

Erg nauwkeurig was het wel niet enkel te gewagen van pleidooien en vonnissen, maar alle Tribunaux civils in Vlaanderen zouden deze opsomming als niet-limitatief beschouwen en voor de ganse rechtspleging de Franse taal gebruiken. En art. 21 van een aanvullend decreet van 28 frimaire jaar IV (19 december 1795) rondde het geheel af voor de burgerlijke zaken¹³⁸:

„Tout document écrit en toute autre langue qu'en français, sera produit en langue française, avec la pièce sur laquelle la traduction aura été faite, à peine de rejection. Ces traductions seront nécessairement faites ou approuvées, et signées par des traducteurs admis par le tribunal”.

De twee frimairedecreten discrimineerden Vlaams-België op gevoelige wijze tegenover de rest van Frankrijk. Daar voerden de magistraten in de Tribunaux civils van niet-Franstalige gebieden overal hun schriftelijke rechtspleging wel in het Frans — mogelijk waren er toen nog uitzonderingen in de Elzas —, maar de private partijen waren geenszins verplicht om in het Frans te pleiten noch om hun documenten te laten vertalen als ze die aan het dossier wilden laten toevoegen. De zaak Vogt te Straatsburg toont dit duidelijk aan (cf. supra). Voor de Fransonkundige Vlamingen waren de Tribunaux civils beduidend minder toegankelijk, want een rechtspleging in burgerlijke zaken was een dure aangelegenheid. Zelf zijn zaak pleiten was *de facto* onmogelijk, zodat een verdediger moest worden betaald. Het vertalen van alle documenten was evenmin goedkoop en vertraagde bovendien de procesgang.

137. Arrêté des représentans du peuple organique (sic), 2 frimaire an IV (23 novembre 1795), de l'ordre judiciaire en matière civile, non inséré au *Bulletin des lois, Pasin.*, première série, VII, p. XLI.

138. Arrêté des représentans du peuple, 28 frimaire an IV (19 décembre 1795), sur l'instruction des causes dans les tribunaux civils des départements réunis, non inséré au *Bulletin des lois, Pasin.*, première série, VII, p. LIII.

Dit art. 21 was geen aanvulling op de onvolledige tekst van het eerste frimairedecreet (enkel vonnissen en pleidooien). De tweede wettekst heeft het over „rejection”, een sanctie die alleen betrekking kan hebben op een private partij en niet op de rechter, want hij is degene die deze sanctie moet uitspreken. Indien dit art. 21 ook voor de rechter bedoeld was, dan had er „à peine de nullité” gestaan. De term „document” verwijst ook naar een processtuk van een private partij. Bovendien ware het nonsens geweest om een tweetalig lid van de rechtbank te verplichten, het door hem in het Nederlands opgestelde processtuk te laten vertalen door een door de rechtbank erkend vertaler. Uitgerekend de tweetalige magistraten hadden voordien een oordeel moeten vellen over de bekwaamheid van de solliciterende kandidaat-vertalers, waarover zij verder toezicht bleven uitoefenen. Ze waren minstens even bevoegd als de vertalers bij de rechtbank, aan wie een monopolie was toegekend om te vermijden dat de partijen met slechte vertalingen voor de dag kwamen.

Pérès en Portiez kwamen beiden uit Franstalige gebieden en waren waarschijnlijk niet vertrouwd met Elzassische taaltoestanden. Het is goed mogelijk dat ze er zich niet van bewust zijn geweest dat ze de Vlaamse rechtsonderhorigen discrimineerden. Erg vertrouwd met taalwetgeving waren ze trouwens niet, want § IX-2 van het eerste frimairedecreet was, in tegenstelling met de bewoordingen ervan, geenszins „*conformément à la loi française*”. Er was immers geen wetgeving meer in Frankrijk die op algemene wijze voorschreef, de Franse taal te gebruiken voor vonnissen en pleidooien. De oude gerechtelijke organisatie, o.m. vervat in het edict van Villers-Cotterets uit 1539, was immers vervangen. Opvallend is dat Pérès en Portiez niets bepaalden over de taal van de rechtspleging in strafzaken. Hetzelfde geldt overigens voor de vredegerichten; want het tweede frimairedecreet was enkel van toepassing op de Tribunaux civils; in het eerste waren de bepalingen over taalgebruik opgenomen in paragrafen over de bevoegdheid van die hogere rechtbanken, en niet onder algemene, gemeenschappelijke rubrieken.

In Vlaams-België werd de rechtspleging voor de strafrechtbanken en de vredegerichten *de iure* pas verfranst vanaf 1804, door een besluit van 24 prairial jaar XI (13 juni 1803), dat in heel Frankrijk gold (cf. infra). Tussen 1795 en 1804¹³⁹ was het gebruik der talen voor die rechtbanken wettelijk vrij. Zoals elders in Frankrijk, waar bovendien geen taalwetgeving voor de Tribunaux civils bestond. Hebben Pérès en Portiez zich bewust onthouden van taalwetgeving in strafzaken en voor de vredegerichten, uit voorzichtigheid? Of was het gewoon een vergetelheid? Ze moesten immers snel te werk gaan. De documenten ontbreken, het kan niet worden achterhaald.

Een aanwijzing voor een voorzichtige ingesteldheid kan niet worden gevonden in een ander decreet van hun hand, van 21 vendémiaire jaar IV (13 oktober 1795), omdat daarin de achterliggende redenering was, dat propaganda in de volkstaal moest worden gevoerd. In dit decreet bepaalden Pérès en Portiez dat de wetgeving in het Frans zou worden gepubliceerd, maar zo nodig mocht worden vertaald in de arrondissementen waar een andere taal dan de Franse werd gebruikt¹⁴⁰.

De beperkte taalwetgeving uit het jaar IV biedt geen voldoende verklaring voor de zo diepgaande verfransing van het gerecht van bij de aanvang, zeker niet in de vredegerichten en strafrechtbanken. Ook zijn er geen omzendbrieven geweest die dit fenomeen kunnen ophelderen.

De oorzaak van het gebeuren moet in ruimer perspectief worden gezocht in de psychologie van de pas benoemde leden van de gerechtelijke macht. De belangrijkste elementen waren o.i. het karakter van de annexatie door Frankrijk

139. Het besluit van 24 prairial jaar XI (13 juni 1803) werd immers pas na een jaar van kracht.

140. Art. 6 arrêté des représentans du peuple, 21 vendémiaire an IV (13 octobre 1795), fixant un mode provisoire de publication des lois dans les départements réunis, non inséré au *Bulletin des lois, Pasin.*, première série, VII, p. XXVI.

en de hieruit voortvloeiende benoemingspolitiek. Ook zijn er enkele bijkomende factoren te vermelden.

In 1792 verjoegen de Franse legers het Oostenrijkse bewind uit België. De Fransen dienden zich aan als bevrijders en het enthousiasme van de bevolking was reëel. Wel dacht een meerderheid van de bevolking dat de soldaten van generaal Dumouriez de teloorgegangene oude tradities in eer zouden herstellen. Dat was geenszins het geval; integendeel: vóór alles waren ze „de herauten van de nieuwe tijd”¹⁴¹. Door de bezetting wensten de Fransen aanvankelijk niet méér te bereiken dan het uitdragen van de revolutie in een bevriend land. Ze hoopten op de democratisering van een onafhankelijk België. Het tij keerde snel door een tekort aan soldij, en de veldtocht ter bevrijding sloeg om in een veroveringsoorlog¹⁴². De vraag om annexatie dook voor het eerst op. De Franse gezagsdragers hadden een belangrijk strategisch argument: het verwerven van een natuurlijke grens, de Rijn. Ook in de Zuidelijke Nederlanden gingen hier en daar stemmen op voor annexatie, omdat men er bevreesd was voor een terugkeer van de Oostenrijkers. Terecht, want die verjoegen de Fransen in maart 1793 na de slag van Neerwinden. De Oostenrijkse restauratie was evenwel van korte duur en na de veldslag te Fleurus maakten de Fransen zich in juni-juli 1794 voor een tweede maal meester van het Belgisch territorium¹⁴³. Door dit avontuur was het in de ogen van velen bewezen dat een onafhankelijke Zuidnederlandse staat geen weerstand kon bieden aan het Oostenrijkse opdringen.

Er was nog meer. Parallel aan de Terreur die in Frankrijk woedde, gedroeg de Franse overheid zich in de Belgische gewesten als een veroveraar en bezetter die in een wingewest opereerde, ook nadat in Frankrijk zelf Robespierre ten val was gebracht. Was het dan niet beter die uitzonderingstoestand op te heffen, iets wat mogelijk zou zijn door België zonder meer te annexeren als integrerend deel van het Franse grondgebied? Sommige auteurs hebben terecht opgemerkt dat het bezettingsregime zo drastisch was en de gevolgen ervan zo catastrofaal voor het land, dat men er weldra ook in niet-Jacobijnse kringen de voorkeur aan gaf om eenvoudig te worden gelijkgeschakeld met Frankrijk¹⁴⁴: geen onderdanen meer, maar „fraternité”, d.i. als broeder gelijk.

De annexatie kwam er op 1 oktober 1795. Ze werd, zoals E.H. Kossmann vaststelde, door de grote meerderheid van de bevolking passief aanvaard, omdat het voor hen zonder twijfel de terugkeer betekende naar een veilig bestaan¹⁴⁵.

141. VAN DEN BROECK, J., *J. B. C. Verlooy, vooruitstrevend jurist en politicus uit de 18de eeuw 1746-1797*, Antwerpen, 1980, p. 225-226.

142. *Ibid.*, p. 233.

143. *Ibid.*, p. 261-262.

144. O.m. ELIAS, H. J., *o.c.*, I, p. 34-35; VAN DEN BROECK, J., *o.c.*, p. 264.

145. KOSSMANN, E. H., *De lage landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam 1976, p. 41.

De omstandigheden waren zo geëvolueerd dat de aanhechting toen zelfs bijval vond bij de Staten-gezinde opposanten¹⁴⁶. Het was nu eenmaal de beste oplossing en de volgende redenering werd hieraan gekoppeld: Als wij ons gelijkschakelen, dan zal het bezettingsregime ophouden. Laat ons Fransen worden.

De democratisch gezinden, in principe aanhangers van de Franse revolutie, liepen uiteraard vooraan in de rangen van hen die de eenwording met Frankrijk voorstonden. Zij wilden goede wil dienaangaande tonen en gingen actief over tot collaboratie. Een deel van de conservatievere krachten zou later slechts schoorvoetend volgen. Wie in België in de nog onzekere periode op het einde van 1795 of begin 1796 een benoeming als rechter aanvaard had en dus als eerste „zijn” vrederegerecht, Tribunal civil of een andere rechtbank mocht opstarten, bewees door die stap dat hij de Franse revolutie toen gunstig gezind was. Ook uit de benoemingspolitiek van de Fransen zelf blijkt dat antirevolutionaire elementen werden geweerd.

De revolutionaire garde die toen de rechterlijke macht uitmaakte, voelde spontaan aan dat zij een element van gelijkschakeling in handen had: de taal. Franse rechtspraak was een uiting van goede wil, een duidelijke stap waaruit de intentie bleek om een te worden met het nieuwe vaderland. Want daaruit zouden de opheffing voortvloeien van het bezettingsregime en de verwezenlijking van een naïef verhoopte „*liberté, égalité et fraternité*”.

Wat de eerste prefect van het Neder-Rijn-departement over de Elzas schreef, geldt nog in veel sterkere mate voor Vlaams-België: „l'usage du français avait pris en quelque sorte un caractère de dévouement à la patrie”¹⁴⁷. Wisten de kersverse magistraten uit Nederlandstalig België dan niet dat bijvoorbeeld in de Elzassische gebieden in de rechtspleging nog heel wat meer plaats was voor de volkstaal? Waarschijnlijk niet, maar in het tegengestelde geval was deze wetenschap voor hen toch irrelevant: Vlaanderen was de Elzas niet, want het was nog niet echt een deel van Frankrijk.

Dat de Fransen in de „*neuf départemens réunis*” een onvolledige taalwetgeving hadden uitgevaardigd, was zonder belang. In de vrederechten en de strafrechtbanken kwam het vrijwel niet voor dat de verfransing principieel werd afgewezen. De frimairedecreten waren belangrijk, omdat ze voor de Vlamingen betekenden dat Parijs op dezelfde wijze aankeek tegen de annexatie, in de zin van gelijkschakeling.

Dit kan worden geïllustreerd door een brief van minister van justitie Merlin uit september 1797, waarin hij de vraag afwees van de Antwerpse Tribunal civil om opheffing van art. 28 van het tweede frimairedecreet. Pérès en Portiez zijn zich misschien niet bewust geweest, dat de taalwetgeving in rechtszaken voor

146. VAN DEN BROECK, J., *o.c.*, p. 275.

147. Citaat, niet gedateerd, uit LEVY, P., *o.c.*, II, p. 71.

Vlaanderen afweek van wat elders in Frankrijk gold, maar Merlin wist in elk geval beter, omdat hij de situatie in Frans-Vlaanderen goede kende. Hij antwoordde :

*„L'Unité de la République, Cit(oyen)s, tient plus qu'on ne pense à l'unité de langage (...). Ne pas exécuter cette Loi particulière à vos Départemens, et dont les inconvéniens peu importans seront d'ailleurs très passagères, ce seroit faire rétrograder l'esprit public dans un point si propre à resserrer de plus en plus les liens qui doivent à jamais unir les Citoyens d'un même état”*¹⁴⁸.

Vlaams-België werd volgens Merlin bewust anders bejegend dan de Elzas, Frans-Vlaanderen en andere delen van het Franse rijk. Er was een ongelijke behandeling, maar die moest worden verantwoord door de overweging dat in werkelijkheid op die manier echte gelijkheid zou bekomen worden. Die taalwetten waren dus enkel op het eerste gezicht discriminerend en hadden in feite het tegendeel op het oog. Een redenering die Merlin toch niet steeds durfde te hanteren. Dan deed hij om de verfransing te rechtvaardigen, de waarheid geweld aan door wetsbepalingen in te roepen die niet terzake of niet meer van kracht waren.

We stellen vast dat de Franse overheid België anders bejegend dan de rest van Frankrijk en kunnen het daarom niet eens zijn met H. J. Elias, die schrijft : „De negen departementen vormen niet het voorwerp van een speciale politiek en zij nemen ook geen eigen specifieke plaats in het Franse politieke leven in. Wel bestaat de naam België nog voort (...) maar het is een geografische uitdrukking en geen politieke. Er is geen onderscheid in de machtsmiddelen die het Directoire aanwendt om aan het bewind te blijven : over gans Frankrijk worden dezelfde methoden toegepast, zoals men er overal op dezelfde moeilijkheden en op hetzelfde verzet stuit”¹⁴⁹. Neen, het geannexeerde België was een geval apart. Dit blijkt overigens niet enkel uit de taalwetgeving en -politiek, maar ook uit het feit dat de Franse wetgeving bij de annexatie op 1 oktober 1795 er niet ineens werd ingevoerd¹⁵⁰.

148. De minister van justitie aan de Tribunal civil te Antwerpen, 4de „jour complémentaire” jaar V (20 september 1796), AN, nr. BB16/509, dossier nr. --.

149. ELIAS, H. J., *o.c.*, I, p. 41.

150. Tot in december 1796 was alleen de wetgeving van toepassing die afzonderlijk voor België werd gepubliceerd (arrêté 16 frimaire an V (6 décembre 1796) du directoire exécutif, concernant la publication des lois dans les neuf départemens réunis par celle du 9 vendémiaire an IV, *Pasin.*, 1ère série, VII, p. CVI ; niet in de *Bulletin des lois*. Daarbij schipperde het Directoire tussen vele opvattingen, waaronder de voorzichtige partij, die liever geleidelijk te werk ging of die alles eerst grondig wilde bestuderen, de profiteurs, die het voor hen gunstige uitzonderingsregime gaarne gehandhaafd zagen, of de Belgische Jacobijnen, die verontwaardigd waren dat de gelijkschakeling uitbleef en in iedere gedeeltelijke publicatie van wetgeving de bestendinging zagen van het bezettingsbewind. In feite was het allesbehalve wenselijk om de ganse Franse wetgeving op België toe te passen, omdat die zo chaotisch was. Het wetgevende werk was sinds de Franse revolutie uit de

De specifieke betekenis die de rechterlijke macht aan de annexatie hechtte, is het belangrijkste element om te verklaren waarom ze het gerecht geheel heeft verfranst. Dat psychologisch aanvoelen werd versterkt door het feit dat Parijs blijkbaar ook op dezelfde wijze aankeek op de band tussen de annexatie van België en de taal: de *frimairedecreten* vormden wat dat betreft geen sluitend geheel, maar waren wel een teken aan de wand.

De taalpolitiek die ten aanzien van Vlaams-België werd gevoerd, bleek ook uit twee andere, even duidelijke signalen.

Al in 1794-1795, tijdens de tweede Franse bezetting, hadden de Fransen in België een centrale en provinciale administratie op het getouw gezet, die, ook in Vlaanderen, in de Franse taal werd gevoerd. Zelfs op het gemeentelijke vlak werden, in de mate van het mogelijke, ambtenaren benoemd die revolutiegezind én Franstalig waren¹⁵¹. Een zaak die niet onopgemerkt bleef en waarschijnlijk als vingerwijzing vanuit Parijs werd aanvoeld, hoewel dat, chronologisch beschouwd, waarschijnlijk toch niet het geval was.

Nog belangrijker was de benoemingspolitiek die inzake het gerecht werd gevoerd na de annexatie, in de winter van 1795-96.

Wie Fransonkundig was, maakte ook in het gerecht geen kans op een benoeming. De vereiste taalkennis zette vele inheemse republikeinen op non-actief: „*par le défaut de connaissance de l'idiome français, ils se voyent réduit à gémir de leur inutilité*”¹⁵². De twee belangrijkste redenen die er toe geleid hebben dat van bij de aanvang hier een aantal Fransen werden benoemd, liggen in het gebrek aan inheemse republikeinen die bovendien F r a n s t a l i g waren.

Dat had consequenties voor de verfransing. Hoewel het aantal Fransen niet zo groot was, heeft de aanwezigheid van Nederlandsonkundige ambtenaren bij de aanvang ongetwijfeld bijgedragen tot de invoering van een radikaal Franstalige procedure. En dat was enkel mogelijk, omdat ook alle inheemse gerechtelijke ambtenaren Frans kenden. Voor de vredegerechten is dit element schijnbaar van minder belang, omdat daar haast geen exclusief Franstalige beambten waren. Maar tegen hun vonnissen kon hoger beroep worden aangetekend

hand gelopen en van de 20.000 wetten uit het nieuwe tijdperk waren er vele duister en tegenstrijdig (VERHAEGEN, P., *o.c.*, II, Brussel 1924, p. 75-81, p. 277-278).

Minister Merlin vertolkte in april 1796 zijn standpunt over de aparte publicatievoorwaarden als volgt: „*Dans un pays qui comme la Belgique n'est français que depuis quelques instants, ou les usages, les habitudes, et <doorstreept: l'idiome> le langage sont différents de ceux des autres parties de la République, je conçois qu'il n'est pas possible de mettre rigoureusement à exécution les dispositions de lois purement de formes faites pour toute la France*” (de minister van justitie aan het openbaar ministerie bij de Tribunal civil te Brussel, 17 germinal jaar IV (6 april 1796), AN, nr. BB18/283, dossier nr. -- (over moeilijkheden i.v.m. de beurtrol).

151. DEVLEESHOUWER, R., *L'arrondissement du Brabant sous l'occupation française 1794-1795. Aspects administratifs et économiques*, Brussel 1964, p. 159-247; over de taal *ibid.*, p. 217, p. 233-234.

152. De centrale administratie van het Schelde-departement aan Bouteville, 22 nivôse jaar IV (12 januari 1796), ARA, *Papiers Bouteville*, nr. 35.

bij de Tribunal civil (of de Tribunal commercial, als er een was). En op hun rechtspraak werd toezicht uitgeoefend door een ambtenaar die meestal in elk van de vijf Vlaamse departementen een Fransman was. Het zette de vrederechters zeker niet aan om Nederlands te gebruiken.

IV. NAPOLEON BONAPARTE GRIJPT IN : HET DECREET VAN 24 PRAIRIAL JAAR XI (13 JUNI 1803)

Hoewel een dwingende taalwetgeving ontbrak, drong na de revolutie de verfransing door in de instellingen van het voormalige graafschap Nice, van Vlaams-België en — met vertraging en niet volledig — van de Elzas. De actie van plaatselijke revolutionairen was aanvankelijk de motor van dit politieke en culturele fenomeen, maar in 1803 nam de centrale overheid dan toch het roer over. Ze pakte meteen ook het taalgebruik in de notariële akten aan, een materie die zelfs in Vlaams-België onberoerd was gelaten. De oorzaak van die opvallende koerswending was massale belastingontduiking in Vlaams-België ! Wat was er gebeurd ?

In 1802 ontving de Franse minister van binnenlandse zaken een brief uit het Département du Nord van prefect Dieudonné, die zich beklaagde over de arrondissementen Sint-Winoksbergen en Hazebrouck. Daar stelden de inwoners alle akten in het Nederlands op. Een vervelende zaak, waardoor het registratiekantoor genoodzaakt was een beroep te doen op vertalers, om te achterhalen welke rechten moesten worden geïnd. Die gewoonte was tot dan toe gerespecteerd, omdat iedereen uit die streek Nederlandstalig was. Maar, aldus de prefect, door de contacten met naburige landstreken waren ze langzaam aan vertrouwd geraakt met het Frans ; meer nog, de inwoners beschikten nu over onderwijzers in de Franse taal en de gestelde machten vonnisten in het Frans. Daarom moest de verplichting opgelegd worden om ook de notariële akten in die taal op te stellen¹⁵³.

Correct is Dieudonnés getuigenis dat de rechtbanken Franse vonnissen velden, maar het overige moet met een korrel zout worden genomen. In dat departement was het toen, zoals overal in Frankrijk, ronduit miserabel gesteld met het Frans onderwijs¹⁵⁴, en schoolplicht was er niet. Ook vorderde de kennis van de Franse taal bij de massa niet erg, omdat ze te weinig open stond voor verfransing. De gehechtheid aan de moedertaal was bij velen meestal weliswaar een gevolg van traditie en gewoonte, bij de meer ontwikkelden was deze trouw

153. Prefect Dieudonné aan de minister van binnenlandse zaken, 25 germinal jaar 10 (15 april 1802), AN, nr. BB16/415, dossier nr. 7320-B5.

154. BRUNOT, F., *o.c.*, IX/1, p. 351, p. 510-517.

echter ingegeven door een bewuste houding¹⁵⁵. Dat Dieudonné aan *wishfull thinking* deed, blijkt trouwens iets verder uit zijn brief :

„L'usage exclusive d'une langue dans les actes, comme dans les relations habituelles, caractérise un peuple qui a des moeurs, des habitudes et des intérêts particuliers qui ne se lient pas à ceux d'une autre nation qui parle une autre langue.

Tel étoit le peuple de la cidevant Belgique dont faisaient partie les arrondissements de Bergues et d'Hazebrouck, avant leur incorporation à la France < sinds 1659/1678 >. Les habitans de ces deux arrondissements ont conservé la conformité d'esprit, d'intérêts et de langage, et quoique ce caractère ait éprouvé quelques altérations sensibles par l'effet du régime français auquel ils sont soumis depuis plus d'un siècle, néanmoins il est susceptible d'acquérir plus de force depuis la réunion de la cidevant Belgique < in 1795 >, si la sagesse du Législateur n'en affoiblit point les ressorts.

Je ne parle ici, citoyen ministre, que des deux premiers arrondissements du Département et j'observerai que les habitans de ce pays semblent ne chercher des rapports et des relations qu'avec ceux qui parlent flamand. Il règne dans les esprits une tendance à un régime particulier pour leur país : ils voudroient une démarcation qui favorisât ces vues d'isolement ; ils n'ont point oublié qu'ils ont fait partie de la Belgique, et ils se rappellent avec peu d'intérêts qu'ils ont appartenu à l'ancienne France''.

De minister van binnenlandse zaken stuurde deze brief door naar minister van justitie Abrial, die terzake bevoegd was om een wetgevende maatregel voor te stellen¹⁵⁶. Maar Abrial klasseerde de brief zonder er enig gevolg aan te geven : de taalpolitieke en praktische overwegingen werden blijkbaar te licht bevonden. Dit is weerom een illustratie van het pragmatische en eerder tolerante beleid van de centrale overheid.

Een jaar later keerde het tij evenwel. Op 23 floréal jaar XIII (13 mei 1803) schreef de minister van financiën naar zijn collega Régnier, alsdan bevoegd voor justitie, over een in hoofdzaak fiscaalrechtelijk probleem¹⁵⁷. Eerst herinnerde hij aan het decreet van 2 thermidor jaar II (20 juli 1794), waarin de Nationale Conventie zonder slag of stoot het Frans opgelegd had als taal van authentieke en onderhandse akten, maar dat zes weken na de uitvaardiging ervan reeds was opgeschort (cf. supra). Dit was *expressis verbis* gebeurd in afwachting van een rapport terzake, dat echter, aldus de minister, nooit was uitgebracht ; ten gevolge hiervan meenden de notarissen en andere ambtenaren in het gean-

155. SMEYERS, J., *Vlaams taal- en volksbewustzijn in het Zuidnederlandse geestesleven van de 18de eeuw*, in : *Koninklijke Vlaamse academie voor Taal- en Letterkunde*, reeks VI, nr. 83, Gent 1959, p. 100-101 en p. 428-431.

156. De minister van binnenlandse zaken aan zijn collega van justitie, 16 floréal jaar X (26 april 1802), AN, nr. BB16/415, dossier nr. 7320-B5.

157. De minister van financiën aan zijn collega van justitie, 23 floréal jaar XI (13 mei 1803), *ibid.*

nexeerde Vlaams-België, dat ze gemachtigd waren om verder de volkstaal te gebruiken voor het opstellen van hun akten, en, aldus de minister van financiën,

„ il y avoit de leur part et de celles des parties d'autant plus de motifs pour maintenir cet usage qu'il offroit un moyen certain de soustraire à la connoissance des préposés de l'Enreg (istrement) t, les dispositions les plus essentielles des actes ; mais il en résulte les plus grands inconvénients pour l'intérêt du fisc et pour celui des citoyens. Les receveurs, forcés d'en rapporter soit à des surnuméraires soit à des commis interprètes, sont journellement trompés sur les dispositions des actes ; les employés supérieurs ne peuvent relever les vices de perception, et s'il s'élève des instances sur la quotité des droits, elles sont jugées contre la République pour la raison seule que les droits ont été assis sur des mentions inexactes ”.

Daarom vroeg de minister van financiën om het gebruik van de Franse taal te verplichten bij het opstellen van authentieke en onderhandse akten, en hij stelde meteen een wettekst voor.

De voortreffelijk georganiseerde administratie op het ministerie van justitie diepte de brief van Dieudonné op uit het archief en voegde hem toe aan het nieuwe dossier. Waarschijnlijk zou het ontwerp van decreet, door de minister van justitie aan de Franse consuls voorgelegd, enkel tot Vlaams-België beperkt zijn gebleven, indien men het schrijven van Dieudonné achterwege had gelaten. Want er was enkel sprake van belastingsontduiking in dat ene, toch al aparte gedeelte van het Franse rijk, waarvoor wel vaker een specifieke wetgeving werd uitgevaardigd. Het is in elk geval zo, dat minister Régnier verder ging dan zijn collega van financiën en *expressis verbis* de verfransing van de akten voorstelde voor gans Frankrijk. Hij wees er in zijn rapport aan de consuls op, dat het ook in Frans-Vlaanderen en Elzas-Lotharingen, in de veroverde Italiaanse gebieden over de Alpen *„ et dans quelques autres parties de la République ”*¹⁵⁸ de gewoonte was om de akten in de volkstaal op te stellen. Het Consulaat, met aan het hoofd eerste-consul Napoleon Bonaparte, nam snel een beslissing. Het ging immers om een gevaar voor de staatsfinanciën. Op 24 prairial jaar XI (13 juni 1803) verscheen het volgende besluit :

„ Le gouvernement de la République, sur le rapport du grand-Juge, ministre de la justice, le conseil d'état entendu, arrête :

Art. 1er. Dans un an, à compter de la publication du présent arrêté, les actes publics dans les départemens de la ci-devant Belgique, dans ceux de la rive gauche du Rhin, et dans ceux de Tanaro, du Pô, Marengo, de la Stura, de la Sésia et de la Doire, et dans les autres où l'usage de dresser lesdits actes dans la langue de ces pays se serait maintenue, devront tous être écrits en langue française.

2. Pourront néanmoins les officiers publics, dans les pays énoncés au précédent article, écrire à mi-marge de la minute française la traduction dans l'idiôme du pays, lorsqu'ils en seront requis par les parties.

158. *Rapport au Gouvernement de la République*, 1 prairial jaar XI (21 mei 1803), *ibid.*

3. *Les actes sous seing privé pourront, dans ces départemens être écrits dans l'idiôme du pays ; à la charge des parties qui présenteront des actes de cette espèce à la formalité de l'enregistrement, d'y joindre, à leurs frais, une traduction française desdits actes, certifiée par un traducteur juré.*

*Le grand-juge, ministre de la justice, et le ministre des finances, sont chargés de l'exécution du présent arrêté*¹⁵⁹.

Wat de Nationale Conventie niet in het jaar II had kunnen doordrukken, zou, na een overgangperiode van een jaar, vanaf juni 1804 in geheel Frankrijk worden opgelegd.

Het belang van dit besluit is groot. Zo werd in de gebieden waar dit nog niet was gebeurd, het rechtswezen verfranst. Want haast alle stukken die beroepshalve uitgaan van gerechtelijke ambtenaren, zijn authentieke akten: vonnissen, akten van vrijwillige rechtspraak, zittingsbladen, processen-verbaal, enz. We merkten reeds op dat in een gebied als de Elzas toen de rechtspraak reeds in belangrijke mate verfranst was, maar dat b.v. in het jaar XII (1803-04) het vooronderzoek nog in de volkstaal geschiedde, zelfs bij de vervolging van misdaden. Ook daar moest nu een einde aan komen. Het zal wel tot moeilijkheden hebben geleid, maar protesten tegen die verfransing van het gerecht schijnen er toch niet te zijn geweest¹⁶⁰: een opmerkelijk fenomeen, dat een mentaliteitsverandering illustreert. In alle rechtbanken in niet-Franstalige gebieden werden nu een voldoende aantal beëdigde vertalers benoemd, iets waar de minister van justitie in een omzendbrief om had gevraagd¹⁶¹.

Het besluit van prairial jaar XI werd niet opgeheven en geldt in Frankrijk tot op vandaag. Voorlopige uitzonderingen op het gebruik van de Franse taal dulde Napoleon — sinds mei 1804 was hij keizer — enkel voor zijn geboortestreek Corsica, en later voor nieuw geannexeerde gebieden: geheel of gedeeltelijke opschorting van het besluit in Nederland, in de steden Wesel en Kehl, aan de rechteroever van de Rijn en in de Italiaanssprekende gebieden over de Alpen evenals op Elba¹⁶².

Interessant is dat de procureur-generaal bij het hooggerechtshof te Brussel zich in 1811 bij de minister van justitie zou verzetten tegen de opschorting voor Nederland, omdat verscheidene magistraten in dit hof Nederlandsonkundig waren. Daarom beweerde hij dat in Nederland „*tous ceux qui ont reçus une éducation un peu soignée*”, behoorlijk tweetalig waren. Als het Nederlandse rechtswezen niet werd verfranst, moest het hooggerechtshof in de toekomst de

159. Arrêté 24 prairial an XI (13 juin 1803) qui fixe l'époque à compter de laquelle les actes publics devront être écrits en français, *Bulletin des lois*, an XI, nr. 292/2881.

160. Niets te vinden in AN, nr. BB16/628, 638, 639, en BB18/668, 669, 670, 677, 678.

161. Omzendbrief van 30 floréal jaar XII (20 mei 1804), AN, nr. BB2/31.

162. Een overzicht van deze uitgebreide wetgeving in *Pasin.*, *Table analytique et raisonnée. Première série. Lois françaises 1788-1814*, tw. *Actes publics*. Ook in MERLIN, *Répertoire universel et raisonné de jurisprudence*, VI, Parijs 1813, tw. *langue française*, p. 731-733.

processtukken uit Nederland laten vertalen, wat de schatkist 15 à 20.000 fr. per jaar zou kosten. Want in burgerlijke zaken zouden de vertalingen voor rekening zijn van de partijen, maar in strafzaken moest de schatkist de kosten voorschieten, bedragen die haast nooit konden worden gerecupereerd, omdat de meeste veroordeelden onvermogen waren. Bovendien had Nederland eigen rechtstermen, die een Brabander nooit exact zou kunnen vertalen. Tot daar de procureur-generaal, wiens verzoekschrift door de minister zonder meer werd afgewezen¹⁶³. Ook stond de keizer afwijkingen toe voor het van oudsher tot Frankrijk behorende Kassel, om redenen die ons niet bekend zijn¹⁶⁴; de rest van Frans-Vlaanderen kreeg in elk geval geen uitstel. Tevens werd een uitzondering gemaakt voor de boswachters op de linkeroever van de Rijn, een gebied dat al sinds 1789 en voor sommige delen zelfs vanaf de zeventiende eeuw tot Frankrijk behoorde¹⁶⁵.

Tot hier de gevolgen van het prairialbesluit voor het rechtswezen. Uitzonderingen werden evenmin geduld voor de notariële akten, hoewel daartegen vooral uit Vlaams-België een golf van protest kwam. Omwille van dat verzet is het interessant hierop nader in te gaan. De regering had ernstige problemen over het hoofd gezien. De minister van financiën kreeg een protestbrief van de notarissen uit de landelijke kantons van de arrondissementen Gent en Dendermonde¹⁶⁶. Zijn collega van justitie ontving er heel wat van kamers van notarissen: van het arrondissement Barr (Neder-Rijn-departement)¹⁶⁷ en Hazebrouck (Département du Nord)¹⁶⁸; maar het overgrote deel kwam van kamers uit Vlaams-België: van het arrondissement Gent, tweemaal¹⁶⁹; van de arrondissementen Brussel¹⁷⁰, Mechelen¹⁷¹, Turnhout¹⁷², Brugge¹⁷³, Veur-

163. Procureur-generaal J. Van de Walle aan de minister van justitie, 9 juni 1811, AN, nr. BB18/931, dossier nr. 811-a. 4, en met bijhorend rapport en antwoord van de minister van 8 augustus 1811.

164. Zie noot 162. Niets te achterhalen in AN, nr. BB16/537 en 538.

165. Decreet van 3 brumaire jaar XIII (25 oktober 1804), niet opgenomen in *Pasin.*, noch vermeld in MERLIN, *o.c.*, VI, tw. *langue française*. Het bestaan van dit decreet blijkt uit AN, nr. BB18/932, dossier nr. 4135-C., rapport gedateerd pluviöse jaar XIII (januari-februari 1805). Het decreet vermeldt ook waarom voor boswachters een uitzondering werd gemaakt: omdat ze geen Frans kenden, moest het prairialbesluit leiden tot het onbestraft blijven van delicten, waardoor de rijke wouden in deze departementen zouden worden geplunderd en vernield.

166. *s.d.* (begin februari 1804), AN, nr. BB16/415, dossier nr. 7320-B5.

167. 20 floréal jaar XIII (10 mei 1805), AN, nr. BB16/628, dossier nr. 7012-B6.

168. 19 prairial jaar XII (8 juni 1804), AN, nr. BB16/415, dossier nr. 7320-B5.

169. 24 floréal jaar XII (14 mei 1804), en 24 prairial jaar XII (13 juni 1804), gestuurd naar de procureur-generaal bij het hof van beroep te Brussel, en door hem overgemaakt aan de minister van justitie, *ibid.*

170. 11 germinal jaar XII (1 april 1804), *ibid.* Dit is het enige protest dat vermeld wordt door MERLIN, *o.c.*, VI, tw. *langue française*, p. 734, en door ELIAS, H. J., *o.c.*, I, p. 159.

171. 3 ventôse jaar XII (23 februari 1804), *ibid.*

172. 12 germinal jaar XII (2 april 1804), overgemaakt via het openbaar ministerie bij de rechtbank van eerste aanleg te Turnhout, *ibid.*

173. *s.d.* (mei-juni 1804), AN, nr. BB16/417, dossier nr. 7963-B4.

ne¹⁷⁴; van de Vlaamse kantons in het arrondissement Oudenaarde¹⁷⁵. Bovendien stuurde J. J. Raepsaet, vertegenwoordiger voor het Schelde-departement in de Parijse wetgevende vergadering¹⁷⁶, over de aangelegenheid een lange brief aan de minister van justitie¹⁷⁷; dat deden ook de drie vertegenwoordigers van het Twee-Neten-departement¹⁷⁸ en de prefect van het Leie-departement¹⁷⁹ ...

Het fiscale aspect van de zaak is ongetwijfeld een element waarom zo hevig werd gereageerd vanuit Vlaams-België. Maar daar droegen ook andere zaken toe bij. Vooreerst was het zo, dat in Vlaams-België heel wat notarissen waren benoemd die geen Frans kenden¹⁸⁰, wat volgens de kamer van notarissen te Mechelen zou leiden tot „*ruine inévitable pour la pluspart des notaires, parmi lesquels nombres de vieillards, très respectables, qui n'étant pas en état d'instrumenter en français (...) seroient ainsi réduits à la misère*”¹⁸¹. De Vlaamse notarissen van het arrondissement Oudenaarde wijzen de minister op de kosten voor vertalingen en vrezen dat de partijen en de getuigen zullen weigeren een tekst te tekenen waarvan ze de inhoud niet kunnen begrijpen.

J. J. Raepsaet gooidde het over een andere boeg in zijn brief van einde februari 1804, waarin hij vrij scherp reageert: men beelde zich eens in dat de Parijse notarissen verplicht worden hun akten in het Nederlands op te stellen; dan kan men, zoals in België, maar tot één besluit komen: „*la chose est impraticable! elle est impossible!*”. De Vlamingen zullen contracten enkel nog onderhands opstellen, met alle gevolgen van dien, ook voor de schatkist. Hun vertrouwde notaris zullen ze niet meer raadplegen, ook al omdat de wet van 25 ventôse jaar XII (16 maart 1804) op de inrichting van het notariaat hen voortaan de notaris van hun kanton opdringt:

174. 22 floréal jaar XII (12 mei 1804), AN, nr. BB16/415, dossier nr. 7320-B5.

175. s.d. (januari-februari 1804), *ibid.* Het betrof de kantons Nederbrakel, Geraardsbergen, Ronse, Ninove, Sint-Maria-Horebeke en Kwaremont.

176. Over hem ELIAS, H. J., o.c., I, p. 118 en 223.

177. J. J. Raepsaet aan de minister van justitie, ventôse jaar XII (eind februari 1804), AN, nr. BB16/415, dossier nr. 7320-B5.

178. Van Trier, J. Solvijs en J. F. Seppe (?) aan de minister van justitie, 12 ventôse jaar XII (3 mei 1804), *ibid.*

179. De prefect van het Leie-departement aan de minister van justitie, 15 prairial jaar XII (4 juni 1804), *ibid.* Bijgevoegd, een in het departement verspreide tweetalige aankondiging door de prefect, van dezelfde datum, waarin hij verwittigt dat het prairialbesluit in werking zou treden.

180. De kamer van notarissen van het arrondissement Mechelen aan de minister van justitie, 3 ventôse jaar XII (23 februari 1804), *ibid.*, de notarissen van de Vlaamse kantons in het arrondissement Oudenaarde aan de minister van justitie, s.d. (januari-februari 1804), *ibid.*; de vertegenwoordigers van het Twee-Neten-departement bij de wetgevende vergadering (Van Trier, J. Solvijs en J. F. Seppe (?)) aan de minister van justitie, 12 ventôse jaar XII (3 maart 1804), *ibid.*

181. De kamers van notarissen van het arrondissement Mechelen aan de minister van justitie, 3 ventôse jaar XII (23 februari 1804), *ibid.*

„Citoyen Ministre ! il seroit inutile de vous cacher combien il a couté aux Belges, de voir supprimés leur Juges locaux : conservez leur, au moins, les Juges confidentiels de leurs différends domestiques !”

Deze protestbrieven aan de minister van justitie kunnen duidelijk in twee categorieën worden ingedeeld. De eerste reeks brieven dateert van januari-februari 1804 ; ze zijn allemaal uit Vlaams-België afkomstig en voeren, zoals die van Raepsaet, eerder taalpolitieke argumenten aan, zoals de onuitvoerbaarheid of financiële gevolgen voor de notarissen. De minister antwoordt snel, zo b.v. op 19 ventose (9 maart 1804) :

*„Toutes réclimations contre l'arrêté du 24 prairial an XI, citoyens, sont superflues. C'est en grande connaissance de cause et pour remédier à des abus nombreuses, que le gouvernement a pris cet arrêté, et il doit être exactement observé. Il y a plus de huit ans que la ci-devant Belgique fait partie de la République, et la langue française doit y être connue de la très grande majorité des habitans. Les notaires étaient presque les seuls fonctionnaires de ces pays dont les actes ne fussent pas rédigés en français. Depuis longtemps ceux des tribunaux étaient écrits dans cette langue qui, comme la loi, doit être unique pour toute la République”*¹⁸².

De tweede reeks brieven dateert van april-juni 1804. Vele notarissen, ook die in de Elzas en in Frans-Vlaanderen, hadden de eerste Franse akten opgesteld en waren op juridische bezwaren gestuit. Het probleem betrof hoofdzakelijk een conflict tussen het prairialdecreet en art. 972 B.W. over de testamenten, dat in de oorspronkelijke versie van de *Code Napoléon* als volgt luidde :

*„Si le testament est reçu par deux notaires, il leur est dicté par le testateur, et il doit être écrit par l'un de ces notaires, tel qu'il est dicté.
S'il n'y a qu'un notaire, il doit également être dicté par le testateur, et écrit par ce notaire.
Dans l'un et l'autre cas, il doit en être donné lecture au testateur, en présence des témoins.
Il est fait du tout mention expresse”*.

Zoals we reeds hebben vermeld, had ook de minister van financiën een protest ontvangen van de landelijke kantons uit de arrondissementen Gent en Dendermonde ; daarin werd gevraagd of niet kon worden toegestaan dat in de testamenten, in de twee talen opgesteld (cf. art. 2 van het prairialbesluit), werd vermeld dat bij twijfel of onduidelijkheid de Nederlandse tekst voorrang had. De minister verzocht de centrale dienst voor registratie en domeinen te Pa-

182. De minister van justitie aan de kamer van notarissen van het arrondissement Mechelen, 19 ventôse jaar XII (10 maart 1804), *ibid.* ; een gelijkaardig antwoord aan J. J. Raepsaet, 18 ventôse jaar XII (9 maart 1804), en aan Van Trier, Solvijs en Seppe (?), 6 prairial jaar XII (26 mei 1804), *ibid.*

rijs om een advies, en die stemde in met het voorstel¹⁸³. De minister van financiën maakte dit rapport over aan zijn collega van justitie; de zaak kwam tenslotte bij Napoleon (die vanaf 18 mei 1804 keizer was)¹⁸⁴. Het antwoord was eenvoudig:

*Les Observations contenues dans ce mémoire sont superflus, parce que le gouvernement a décidé que cet arrêté serait exécuté'*¹⁸⁵...

Het juridisch probleem bleef er niet minder pragens om. In een brief aan de kamer van notarissen van het arrondissement Gent van 8 messidor jaar XII (27 juni 1804)¹⁸⁶ suggereerde procureur-generaal Beyts bij het Hof van Beroep te Brussel een voorlopige oplossing. Over de geldigheid ervan zou, aldus deze brief, door de rechtbanken moeten worden geoordeeld. Art. 972 B.W. was krachtens art. 1001 B.W. op straffe van nietigheid voorgeschreven, maar dat was volgens Beyts niet het geval met het prairialdecreet. Een overtreding ervan had dus niet de nietigheid van de akte tot gevolg. Daarom stelde Beyts voor, om testamenten die in het Nederlands werden gedictieerd, in de twee talen op te stellen, links de ene en rechts de andere tekst, met de vermelding dat het testament in het Nederlands werd gedictieerd en dat de Franse tekst een vertaling was. De akte zou worden afgesloten door een formule die in het Frans over de gehele breedte werd geschreven, waarin de datum en de plaats werden vermeld; de testator en de getuigen moesten ongeveer in het midden van het blad tekenen. Bij het slot van zijn brief vermeldde Beyts dat hij een kopie naar de minister van justitie zou sturen — het exemplaar dat wij te Parijs aantreffen — en de kamer van notarissen op de hoogte zou stellen van een eventuele reactie. Maar die kwam er niet.

183. *Rapport fait au Conseil d'administration de l'Enregistrement et des Domaines. Départements Réunis*, 4 ventôse jaar XII (24 februari 1804), *ibid.*

184. *Rapport au Gouvernement de la République*, 11 floréal jaar XII (1 mei 1804), *ibid.*

185. De minister van justitie aan het openbaar ministerie bij de rechtbank van eerste aanleg te Turnhout, 11 prairial jaar XII (31 mei 1804), *ibid.* Gelijkaardige antwoord aan de minister van financiën, 11 prairial jaar XII (31 mei 1804), *ibid.*; aan de kamer van notarissen van het arrondissement Barr (Neder-Rijn-departement, 11 prairial jaar XII (31 mei 1804), AN, nr. BB16/628, dossier nr. 7012-B6; aan de kamer van notarissen van het tweede arrondissement van het Département du Nord (Hazebrouck), 11 prairial jaar XII (31 mei 1804), AN, nr. BB16/415, dossier nr. 7320-B5; aan de prefect van het Leie-departement (Brugge), 15 messidor jaar XII (4 juli 1804), *ibid.*; aan de kamer van notarissen van het eerste arrondissement van het Leie-departement, 15 messidor jaar XII (4 juli 1804), AN, nr. BB16/417, dossier nr. 7963-B4; aan de kamer van notarissen van het tweede arrondissement van het Leie-departement (Veurne), 26 prairial jaar XII (15 juni 1804), AN, nr. BB16/415, dossier nr. 7320-B5; aan de voorzitter van de kamer van notarissen te Gent, 11 prairial jaar XII (31 mei 1804), *ibid.*; aan de kamer van notarissen van het eerste arrondissement van het Dijle-departement (Brussel), 11 prairial jaar XII (31 mei 1804), niet in *ibid.*, wel gepubliceerd in MERLIN, *o.c.*, VI, tw. *langue française*, p. 734-735.

186. AN, nr. BB16/415, dossier nr. 7320-B5.

Het ziet er niet naar uit dat de suggestie van Beyts veel navolging heeft gevonden¹⁸⁷. Rechtspraak hierover is nooit gepubliceerd; procureur-generaal Merlin bij het Hof van Cassatie te Parijs, die voordien onder het Directoire o.m. minister van justitie was geweest, besteedde als rechtsgeleerde veel aandacht aan het conflict tussen art. 972 B.W. en het prairialdecreet: ook hij had geen weet van de praktijk die Beyts gesuggereerd had. Wel vermeldt Merlin vijf arresten van het Hof van Beroep te Brussel, drie van dat te Luik, een van het Hof te Metz, een van dat te Nancy, en twee van het Hof van Cassatie te Parijs, over processen waarin de geldigheid werd betwist van in het Frans opgestelde testamenten, waarbij testator en/of getuigen geen Frans kenden¹⁸⁸. In deze processen werden telkens de geldigheid van de Franse vertaling als authentieke tekst erkend. Merlin was het hier niet mee eens: omdat volgens hem het prairialdecreet niet op straffe van nietigheid was voorgeschreven en enkel kon worden beschouwd als een louter disciplinaire maatregel, moest art. 972 B.W. de voorrang genieten. Testamenten in een taal die de testator of een van de getuigen niet kende, waren volgens hem nietig¹⁸⁹. Als minister van justitie had Merlin in 1796-1797 heel wat radikalere standpunten verdedigd ten gunste van de Franse taal!

Ondanks de besproken marginale en tijdelijke uitzonderingen op het prairialdecreet, die alle betrekking hebben op het taalgebruik in rechtszaken, is het een feit dat Napoleon met het prairialdecreet in heel Frankrijk de instellingen op Franse leest heeft geschoeid. Brunots bewering gaat niet op, dat Napoleon niets gaf om de verspreiding van het Frans¹⁹⁰. Integendeel, de keizer drukte door wat taaltrereur in 1794 nog niet had vermocht. Daarbij oogstte hij de vruchten van tien jaar voortschrijdende verfransing. Dat dit voor eenvoudige plattelandslui in de zo vele afgelegen streken op korte en middellange termijn een hopeloze zaak was, besefte de Corsicaanse keizer wel, maar dat vond hij blijkbaar onbelangrijk. Substantiële vooruitgang zou pas veel later in de negentiende eeuw worden geboekt door een betere uitbouw van het lager onderwijs en de veralgemening van de leerplicht¹⁹¹. De Franse minister van onderwijs Duruy besefte dit, toen hij in 1867 in het parlement verklaarde dat een

187. F. Stevens deelde ons mede dat hij nergens zulke testamenten heeft aangetroffen in de nochtans talrijke notariële archieven uit het Vlaamse land voor de Franse periode. In het Leuvense kantoor van notaris Hollanders waren in 1810 alle akten in het Frans, à 100 %, dus ook de testamenten: TYTECA, J., *Overzicht van de activiteiten van het notaris-kantoor Hollanders de Ouderaen (1802-1945)*, in: VAN DIEVOET, G. (ed.), *Tweehonderd jaar notariaat: het kantoor Hollanders de Ouderaen te Leuven (1783-1983)*, in *Acta Falconis*, Leuven 1983, p. 167.

188. MERLIN, *Recueil alphabétique de questions de droit*, XV, Brussel 1829, p. 436-451. Voordien reeds meerdere uitgaven van dit standaardwerk, dat toen in de bibliotheek van elke jurist thuishoorde.

189. MERLIN, *o.c.*, p. 418-451, en vooral p. 435-436.

190. BRUNOT, F., *o.c.*, IX/1, p. 486-488.

191. B.v. voor Lotharingen MAY, G., *o.c.*, p. 158 en p. 159-205.

Franstalige administratie (en dito rechtswezen) niet volstonden om andere volkstalen uit te roeien¹⁹².

De verfransing van de administratie en het gerecht heeft ongetwijfeld decenia lang problemen opgeleverd. Burgers konden geen kennis nemen van de inhoud van officiële documenten zoals vonnissen en administratieve beslissingen en werden soms verkeerd begrepen.

De rechtsbedeling werd erg bemoeilijkt, als magistraten zetelden die de volkstaal niet kenden. In dat geval gebruikten de advocaten en het openbaar ministerie Frans voor hun pleidooien, en begreep de partij of beklaagde niets. Zichzelf verdedigen, via een tolk, was dan trouwens een ontmoedigende opgave; de Fransonkundige burger die zich geen advocaat kon veroorloven, liep het risico gekrenkt te worden in zijn recht op verdediging, dit zowel in burgerlijke als in strafzaken.

Ook de strafvervolging werd een zware opgave, als de magistraten enkel Frans kenden. Rond 1860 nog rapporteerde de eerste voorzitter van het keizerlijk hooggerechtshof te Nancy het volgende over de rechtspleging in strafzaken in zijn rechtsgebied:

*„Les instructions criminelles ne se font dans les communes allemandes qu'avec une insurmontable difficulté; on ne peut recueillir les témoignages, même quand il s'agit d'un crime capital, qu'à l'aide d'interprètes choisis parmi les hommes dont la loyauté douteuse ne donne que bien peu de garanties à la justice; et cependant, quels dangers ne pourraient pas faire courir à l'accusé une déposition mal entendue, une circonstance ou un propos altérés par la vengeance ou la mauvaise foi? Le magistrat, qui ne peut exercer aucun contrôle, éprouve alors une anxiété qui est facile à comprendre. Sous un autre point de vue, ces malheureuses populations isolées de ce qui les entoure, éprouvent dans leurs transactions d'inextricables difficultés; défiantes, à juste titre, elles sont obligées de se livrer à des intermédiaires. L'usure s'établit alors au milieu d'elles et règne sans partage”*¹⁹³.

Nochtans formuleerde deze eerste-voorzitter geen enkel bezwaar tegen het principe van Franse rechtspleging; hij wees enkel op de problemen, om aan te tonen dat dringend werk moest worden gemaakt van de verfransing van zijn rechtsgebied.

Het prairialdecreet stelde regels voorop die in de administratie en het gerecht van niet-Franstalige gebieden tot praktische bezwaren leidden. Daar voegen we wel aan toe dat het Franse hof van cassatie pas in 1875¹⁹⁴ — niet toevallig

192. Geciteerd door MAY, G., o.c., p. 197.

193. Geciteerd door WIRTH, J., *La langue française dans les départements de l'Est, ou des moyens et des méthodes à employer pour propager la langue nationale dans les parties de l'Alsace et de la Lorraine ou l'idiome allemand est encore en usage*, Parijs 1867, p. 33-34, zonder de exacte datum van het rapport te vermelden.

194. Nietigverklaring van een Italiaans proces-verbaal, opgesteld door een Corsicaans boswachter: cass. crim. 15 januari 1875, *D.P.*, 75.1.240. In 1830 had het hof van cassatie het tegendeel gevon-

kort na het verlies van Duitstalige gebieden — aannam dat een overtreding van het prairialbesluit, dat vandaag nog steeds in Frankrijk geldt, een substantiële nietigheid tot gevolg heeft. Voortaan kon de in een andere taal opgestelde akte als nietig worden beschouwd, hoewel het decreet zelf dit niet *expressis verbis* voorschreef.

Na 1870 kreeg het prairialdecreet en heel aparte draagwijdte in het door Duitsland geannexeerde deel van Elzas-Lotharingen. Door zich te beroepen op de geest van het prairialbesluit, achtte de Reichstag zich in 1889 bevoegd om een wet uit te vaardigen, waardoor in dit gebied de rechtbanken en de notarissen verplicht werden het Duits te gebruiken ; omwille van art. 972 B.W. was een uitzondering opgenomen voor de testamenten, die nog in het Frans mochten worden opgesteld¹⁹⁵. Deze wet leidde uiteraard tot ernstige moeilijkheden in het Franstalige deel van Elzas-Lotharingen.

Jan Moorkensstraat 34
2600 Berchem

nist, inzake een arbitrale beslissing, en tot aan het arrest in 1875 was de kwestie omstreden in de rechtsleer. Zie LEDRU-ROLLIN, M., *Journal du Palais. Répertoire général contenant la jurisprudence de 1791 à 1845, l'histoire du droit, la législation et la doctrine des auteurs*, PATRIS, M. F. F. (ed.), Parijs 1845, tw. *acte*, nr. 43-50.

195. LEVY, P., *o.c.*, II, p. 376-377. Al in 1871 had een wet het gebruik van de Duitse taal opgelegd, waarbij de advocaten van een overgangperiode konden genieten, en waarin uitzonderingen voorzien werden voor een aantal vredegerichten en politierechtbanken (*ibid.*, 374-376).